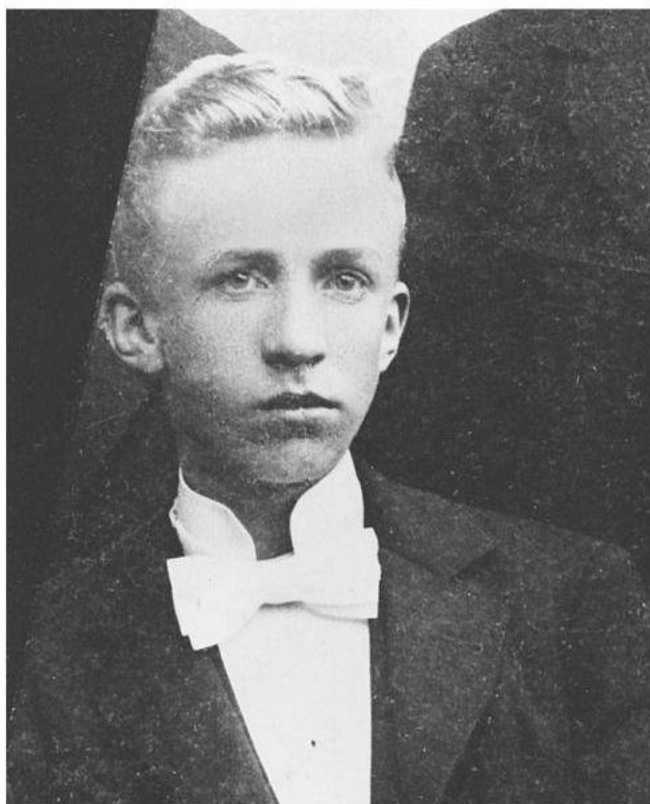

Storvulet och småskuret. Sjöbergs kluvna förhållande till barndomsstaden

AV JOHAN SVEDJEDAL

”Vänersborg är i och för sig ett himmelrike men det är ett himmelrike befolkad af djäflar.” Så skrev den 15-årige Birger Sjöberg i *Från*, den satiriska tidning som han redigerade tillsammans med bäste vännen Bertel Hallberg. För tonåringen Birger Sjöberg var Vänersborg platsen för en rad misslyckanden, en plats för förtvivlan och satir. Men som vuxen skulle han se den i försoningens och parodins rosa ljus. Han blev en av vår litteraturs mest förtjusande skildrare av småstaden – det finns inget annat riktigt adekvat ord än det lätt ålderdomliga ”förtjusande” – men han började med att gissla sin egen hemstad. ”Den man älskar, agar man”, hette det förr i världen. För Birger Sjöberg var saken enklare. Den han ogillade, agade han.

Birger Sjöberg som konfirmand.

Konkursen tog Birger ur skolan

Sekelskiftet 1900 var Sjöbergs en familj på väg utför och Vänersborg en stad på tillbakagång. Anna och Gustaf Sjöberg hade flyttat dit i slutet av 1870-talet och drev där en manufakturhandel. Äldste sonen Gösta har beskrivit affären som något av ett litet varuhus – där såldes tyger, enkel fabrikskonfektion, hemsydda kläder, hattar, knappar, trådrullar och annat. Men vid sekelskiftet gick affären omkull. Senare blev det också utmätning i hemmet. Familjen fick dra in pengar genom att Gustaf blev kringvandrande försäljare, genom att ta emot tvätt och hyra ut rum i hemmet – en period av deklassering som man senare ogärna talade om. I augusti 1900 skrev Anna: ”Pappa han gnor med sina profver så att jag förvånar mig vet Birger vi fick i måndags en hel famn Björkved i vedboden som är betaldt med 19 kr för man är så glad att man tror ej det är sant”. I Birger Sjöbergs karikatyr blev tiden mer dramatisk: ”Vår familj var en af de fattigaste i hela stan. Om det hade gällt skulle vi ha kunnat slå den döfve svarfvaren och hans familj på näsan fast de ändå voro så rotfattiga att de hade börjat äta på skosulorna.”

Konkursen var rimligen ett av skälen till att Birger Sjöberg fick lämna skolan sommaren 1899. Hans usla terminsbetyg har ofta setts som den enda orsaken till att han fick sluta i förtid, men troligen var affärskraschen det avgörande. Familjen hade helt enkelt inte råd att låta en så ouppmärksam elev som Birger gå kvar i skolan.

En svensk småstad vid sekelskiftet

Fram till mitten av 1870-talet var Vänersborg en stad i expansion, men sedan följde en lång period av stagnation. Under sekelslutet genomgick staden en liknande industrialisering som andra svenska städer – de dominerande industrierna blev Vänersborgs tändsticksfabrik, A.F. Carlssons skofabrik, Vänersborgs mekaniska verkstad och Vargöns pappersbruk. Men moderniseringen

Mitt i stan i ett hörnhus på Drottninggatan hade Birger Sjöbergs mamma sin manufakturaffär.

var motvilligare än på annat håll, och befolkningen växte långsamt. Vänersborg var en stad som gärna sneglade bakåt. Många noterade den loja och socialt lätt efterblivna stämningen i staden.

Det småskurna i staden blev ännu mer påtagligt med tanke på den pampiga stadsplanen. Efter branden 1834 hade Vänersborg byggts upp igen med breda brandgator som skulle hindra liknande förödelse igen. Det gjorde staden luftig och ljus, och staden blev faktiskt en förebild för många andra som byggdes upp efter bränder på 1800-talet. Men det storstilade i stadsplanen stämde inte överens med hur livet i staden såg ut. Där fanns en liten societet, en medelklass och en arbetarklass, men också en stor grupp dagdrivare och småsupare.

Från satir

Birger Sjöbergs hämnd på Vänersborg blev skolpojks-tidningen *Från*. (Läs mer om denna i artikeln på s. 6) Här kunde man bland mycket annat läsa om fantasistaden Brackestad, som förstås var en karikatyr av Vänersborg. I Brackestad finns ett torg som är sex kvadratmeter stort och en poetisk trädgårdsmästare som en gång börjat en dikt med raden "Och blommor doftar uti skyn". Vid en nykterhetsdemonstration består sångrepertoaren av "Helan går" och "Kväsarvalsen", invånarna tror att telefon heter "till och från" och kyrkklockan slår så långsamt att

den måste lägga in kvartsslag bland timslagen.

Tidningen skrevs av pojkar i femton- till sjuttonårs-åldern och hållningen var intensivt anti-auktoritär – med auktoriteter menas då alla vuxna. Om tidningen hade varit strömförande skulle bara bidragen om lärarkollegiet vid Vänersborgs Högre Allmänna Läroverk ha löst stadens energiproblem för många år framåt.

Ung musa gör entré

Mycket av *Från* skrevs medan Birger Sjöberg bodde en tid i Stockholm. Där kunde han desto enklare skratta bakom ryggen på barndomsstaden. Men under de följande åren blev han mer försonligt inställd, och började se skönhet och poetiska kvaliteter i staden. Viktigt för detta var att han började skriva kärleksdikter – ibland var de skämtsamma, ibland sentimentala och trånande, men de cirklade alltid kring en ung mans kärlek till en ung kvinna: Birger Sjöbergs förälskelse i Karin Lustine.

Ur detta växte snart Frida-fiktionen fram; ungdomsupplevelserna i Vänersborg var avgörande för hela Frida-världen. Men det betyder inte att han ägnade resten av sitt liv åt att längta tillbaka dit eller till henne. Den "körsbärsö" han skrev om i en ungdomsdikt blev ett minne – en droppe i den reservoar av ungdomsminnen som han levde på hela sitt författarliv.

På avstånd en idyll

När familjen flyttade från staden började Birger sentimentaliserar Vänersborg, som förvandlades från en avkrok till en lugn småstad, "en stilla blomsterkorg" där alla blir poeter eftersom de slipper undan från modernitetens jäktade storstadsliv; det otidsenliga hos Vänersborg blev någonting att värna om. Han byggde upp fantasin om Lilla Paris, och gjorde samtidigt karriär i tidningsvärlden. Under året i Stockholm 1906–1907 och därefter i Helsingborg fortsatte han att skriva om Frida och hennes tillbedjare, det poetiska bodbiträdet. Frida-dikterna blev en genre, där han kunde skriva av sig kärleksbekymmer, religiöst grubbleri och vemod, allt i monologer riktade till den tålmodigt lyssnande Frida.

Mest syntes dock hemstaden i Sjöbergs kåserier; ett sätt att fylla sitt dagliga pensum var för honom att falla tillbaka på intrycken från barndomen. Krasst uttryckt blev Vänersborg hans skyddsnät som radskrivare. Så han skrev om påskfirande, luciafirande och julfirande, om handelsresande, positivspelare, teater, kallbadhus, dansskolan – och om skolan. Där var tonen gäcksamt vänlig – Vänersborg hade förvandlats till den ljusa staden i hans barndomsminne.

Fridas bok växer fram

Vid tiotalets slut började Sjöberg skriva mer intensivt

på de visor som samlades till *Fridas bok*. Då började Vänersborg också tindra i hans minne. Kanske bidrog den kanalresa från Stockholm till Göteborg som han gjorde tillsammans med några vänner 1918, en resa som lät honom se barndomsstaden för första gången på flera år. Det gav honom större svängrum i fantasin för att forma om staden till Lilla Paris. Den fiktionen kom till först vid början av tjugotalet.

Begreppet Lilla Paris användes om Vänersborg redan under Sjöbergs barndom. Och Sjöbergs Lilla Paris har naturligtvis mycket av denna stad, men syftet var vidare än så; att ge en mer allmängiltig skildring av en svensk småstad omkring sekelskiftet. När *Fridas bok* kom ut visade det sig också att Sjöberg hade lyckats; recensenter och läsare kände igen just *sina* städer i Lilla Paris, då många svenska småstäder präglades av den stadsbild som Sjöberg antydde – de hade alla sin Föreläsningsförening, sin Fabrik, sitt Utvårdshus, sin Godtemplarförening och sin Doktorsvilla.

Det överseende igenkännandet

Att *Fridas bok* blev en sådan stor succé berodde säkert mycket på att många kunde känna igen sig i den stad Sjöberg skildrade – och på att de kunde se med roat överseende på de personer som befolkade den. Småstadssatiren från *Frän* fanns kvar, men i mildrad och sentimen-

Kronobergsgatan 16, Birger Sjöbergs barndomshem, tecknad av Ove Andersson.

Birger Sjöberg i Nyströms Jern-, Färg- och Tapethandel, där han arbetade som bodbiträde 1903–06.

taliserad form. I mer utpräglad form syns satiren i de många planer för fortsättningar som Sjöberg lekte med vid början av tjugotalet. Men alla föll samman och blev istället till råmaterial för *Kvartetten, som sprängdes*. Det fanns också en psykologisk rimlighet i den utvecklingen, eftersom inte så litet i planerna byggde på Sjöbergs upplevelser i Helsingborg snarare än i Vänersborg. Världskriget och gulaschåren låg också mellan de bägge städerna för Sjöberg.

Till en början var *Fridas bok* främst en bok för Skånepressen, men så småningom upptäckte västsvenska tidningar boken och gav den goda recensioner. Alla från hemstaden var dock inte imponerade av Sjöbergs framgångar. Hemma på sin tidningsredaktion dirigerade brodern Gösta fälttåget för att göra Birger Sjöberg till Sveriges mest omtalade författare. En dag kom en f d klasskamrat till Birger upp på redaktionen i helt annat ärende. Gösta visade honom en lysande artikel om Birger. Klasskamraten skådade på bilden och utbrast: "Har han blivit så fet?!!!"

Revanschen

Under sina turnéer som Frida-sångare 1923 träffade Sjöberg flera gamla bekanta från Vänersborg, bland dem Bertel Hallberg och Karin Lustine. Men inte förrän

på hösten 1923 skulle Sjöberg på allvar bli profet i sin egen stad. Han kom till Vänersborg sent på sin årslånga turné och gav två välgörenhetskonsorter för Vänersborgs Söners Gille – ett psykologiskt laddat besök där han äntligen kunde driva ut demonerna från ungdomsåren.

Birger Sjöberg uppträdde två kvällar i följd på teatern i Vänersborg. Konserterna var en triumf, förberedd av välkomstdikter och förhandsnotiser. Den första konserten hade sålts ut på en halvtimme och det rädde, som en recensent uttryckte saken, "redan på förhand fäststämning i salongen". Scenen hade dekorerats med lokalanknytning. "Jag framträder i ett litet rum", skrev han till Gösta, "ett Fridarum, en lustig dekoration, med enkla hänggardiner, kruka med röda blommor vid fönstret och ett gammalt rundt bord med böcker och album på. Väggarne äro klädda med små bilder af Vänersborg. Ett lustigt och känsligt arrangemang. Man är tydligen född i en kulturstad."

Salongen var fullsatt – där satt bland andra Birgers fruktade matematiklärare "Osten" – och det blev orkaner av applåder, blomsterhyllningar, hembjudningar, hyllningsdikter i tidningarna.

Triumfen i knappaffären

Det kan verka som Birger Sjöberg erövrade Vänersborg

i ett enda glädjesprång. Men den mest talande episoden berättas nästan i förbigående i hans brev till Gösta: den yngre brodern Eric gick till en affär för att köpa skjortknappar och blev till sin förvåning artig behandlad av butiksägaren. ”Ty det gamla är förgånget”, kommenterade Birger, ”och för närvarande nästan strålar det Sjöbergska namnet i Vänersborg”.

Episoden blir gripande när man funderar över den. Att den vuxne karlen Eric blev hövligt bemött i en butik i födelsestaden var tydligen så anmärkningsvärt att det var värt att berätta för Birger, en av landets mest berömda författare. Och han i sin tur ansåg sig tvungen att meddela Gösta, som hade år av framgångar som direktör bakom sig. Hela familjens sociala chock syns här i en skjortknapp.

Barndomsbilder mildrade undergångstankar

I *Kvartetten*, som sprängdes och i *Kriser och kransar* fortsatte Sjöberg att tappa ur sin reservoar av minnen från Vänersborg. Om romanen sade Bertel Hallberg att den hade ”många fina kanaler till barndoms och ynglinga-årens yttre eller inre upplevelser”. Och bakom *Kriser och kransar* fanns planen på en diktsvit som skulle ha hetat ”Ungdomsresan”, där Sjöberg försökte jämkas samman vuxenvärlden med minnena av ungdomsåren. Barndomsstaden skymtar som en plats där stadens småhus tränger sig samman kring ”samlingstankars stora hus”. Från nutiden, där kyrkans torn ter sig som en ”törne-

tagg” längtar han tillbaka till staden som hade ”lekportar” och ”kärleksvatten”. Men han minns också hur han brann på det kärleksbål som rests på Stora Torget, och hur ett småstadshjärta också rymmer storstadsmärta.

Lilla Paris lever vidare

Under de sista åren av sitt liv hade Sjöberg få kontakter med vänersborgare. Minnena från barndomsstaden vek undan, men visst fanns fortfarande reflexer därifrån i hans dikter och noveller. ”I skimmerlandet” är en av hans många dikter om hur man i fantasin kan flytta sig bakåt till barndomens land, den plats där allt skimrar och är vackrare än i nuet.

”Mitt lufs historia är snart berättad. Jag föddes i en liten gård som hade rönнар vid grinden, och kroketsspel på sandplanen och ett hvitt bryggshus”. Så skrev Birger Sjöberg i ett självbiografiskt utkast från 1910-talet. Hans lufs historia är inte så snabbt berättad som han påstod, men den lilla gården och den lilla tysta staden Vänersborg skulle följa honom genom hans liv. Utan tvekan hade Vänersborg stor betydelse för Birger Sjöberg. Och efter sin död har han själv haft stort inflytande på staden. Lilla Paris har i Vänersborg gradvis förvandlats från en fiktion till en del av turistindustrin och till ett ideal i stadsplaneringen. Så får bägge sidor rätt i en gammal estetisk debatt. Konsten speglar livet. Och livet efterliknar konsten.

Vänersborg ”från andra sidan viken” som det heter i *Fridas bok*. På avstånd fick Vänersborg även för Birger Sjöberg ett romantiskt skimmer.